

Marcin Pachliński

Rozwój ekumenicznej nauki o Eucharystii na światowych konferencjach Komisji "Wiara i Ustrój"

Studia Włocławskie 5, 249-256

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. MARCIN PACHLIŃSKI

ROZWÓJ EKUMENICZNEJ NAUKI O EUCHARYSTII NA ŚWIATOWYCH KONFERENCJACH KOMISJI „WIARA I USTRÓJ”

„*Ut unum sint!* Wezwanie do jedności chrześcijan, rzucone tak stanowczo i z mocą ponowione przez Sobór Watykański II, rozbrzmiewa coraz donośniej w sercach wierzących” (UUS 1). „Pan świata, który mądrze i cierpliwie dotrzymuje tego, co nam grzesznikom łaskawie obiecał, ostatnimi czasy wlewa skrucę w rozdzielonych chrześcijan, obficie napelnia ich tęsknotą za zjednoczeniem. Łaska ta porusza bardzo wielu ludzi na całym świecie, a także pod tchnieniem łaski Ducha Świętego wśród naszych braci odłączonych powstał i z dnia na dzień zatacza coraz szersze kręgi ruch zmierzający do przywrócenia jedności wszystkich chrześcijan. W tym ruchu ku jedności, który zwie się ruchem ekumenicznym, uczestniczą ci, którzy wzywają Boga w Trójcy Jedynej, a Jezusa wyznają Panem i Zbawcą” (DE 1). W ramach tego ekumenicznego ruchu podejmowane są liczne międzykościelne dialogi w tym celu, aby doprowadzić chrześcijan do takiej jedności, jakiej pragnie Założyciel jednego i powszechnego Kościoła, Jezus Chrystus.

Na płaszczyźnie teologicznej dialog międzywyznaniowy wspiera działająca w łonie Światowej Rady Kościołów międzynarodowa Komisja „Wiara i Ustrój”. Jeżeli podzielone Kościoły mają osiągnąć widzialną jedność, której poszukują, to jednym z zasadniczych problemów wstępnych jest uzyskanie fundamentalnej zgody co do chrztu, Eucharystii i urzędu duchownego. Jest więc rzeczą naturalną, że Komisja „Wiara i Ustrój” poświęciła wiele uwagi przewyciężeniu doktrynalnych podziałów dotyczących sakramentów, a w sposób szczególny Eucharystii.¹

Już podczas I Światowej Konferencji w Lozannie, w 1927 roku, nad tematem Eucharystii pracowała oddzielna sekcja.² Jednak początkowe studium tego problemu nie przynosiło większych rezultatów. Kościoły ewangeliczne nie były tą problematyką specjalnie zainteresowane, a obecne na Konferencji Kościoły prawosławne nie zaznaczały wyraźnie swej obecności.³ Więcej

zainteresowania tematyką sakramentów, a szczególnie Eucharystią, wykazała II Konferencja do spraw „Wiary i Ustroju” Kościoła, która obradowała w 1937 roku w Edynburgu.⁴ Uczestnicy tej Konferencji zdali sobie sprawę, iż jedność Kościoła nie może istnieć bez wspólnoty eucharystycznej.⁵ Dostrzeżono pewną bezradność, albowiem u podłoża braku owej wspólnoty eucharystycznej tkwią odmienne koncepcje istoty Kościoła i sakramentów.⁶ Na Konferencji zgodzono się ze stwierdzeniem, że interkomunia jest elementem nieodłącznie związanym z wszelką zadowalającą jednością Kościoła.⁷ Podczas obrad III sesji dotyczącej tematu: „Kościół Chrystusa: urząd duchowny a sakramenty”⁸ wyrażono zgodę na przyjęcie formuły o rzeczywistej obecności Chrystusa w Eucharystii z tym jednak, że tę rzeczywistą obecność inaczej rozumiano. Uznano, że sakramenty – a wśród nich Eucharystia – są widzialnymi znakami niewidzialnej łaski oraz że są darem Chrystusa dla Kościoła.⁹ One też są jednym ze znaków pozwalających rozpoznać Kościół.¹⁰

Utworzenie w 1948 roku Ekumenicznej Rady Kościołów przyczyniło się do procesu wzajemnego poznania Kościołów. Od tej chwili coraz wyraźniej zaczęły się zarysowywać wspólne podstawy wiary oraz wspólne przekonania; a to mobilizowało Kościoły chrześcijańskie do intensywnego poszukiwania sposobów przezwycięzania różnic.¹¹ Dlatego na następnym, trzecim z kolei etapie pracy w sprawie doktryny i ustroju dyskusje wokół tematów dotyczących Eucharystii posunęły się znacznie naprzód. Była to Konferencja w Lund, której Światowa Rada Kościołów podczas spotkania w Amsterdamie zleciła zajęcie się między innymi sprawami kultu i interkomunii.¹² Jeśli chodzi o kult, to zaliczono go obok wiary i ustroju, do istotnych elementów Kościoła. To wyeksponowanie kultu, a zwłaszcza liturgii było wynikiem zdecydowanej postawy Kościoła prawosławnego.¹³ Na Konferencji tej uznano, że „sakrament Ciała i Krwi Chrystusa, sprawowany przez słowa ustanowienia, posługując się wskazanymi elementami chleba i wina jest:

- a) pamiątką wcielenia Chrystusa i Jego ziemskiego posługiwania, Jego śmierci i zmartwychwstania,
- b) sakramentem, w którym Chrystus jest prawdziwie obecny, po to aby oddawać nam siebie, jednocząc nas ze sobą, ze swoją wieczną Ofiarą, oraz jednocząc wzajemnie nas wszystkich,
- c) zapowiedzią w sensie eschatologicznym naszego uczestnictwa w Jego wiecznym królestwie”.¹⁴

Konferencja w Lund ustaliła też całą skalę pojęć na temat interkomunii.¹⁵ Najogólniej rzecz ujmując, interkomunia została określona jako udział i uczestnictwo w Uczcie Eucharystycznej ludzi ochrzczonych i wierzących w Chrystusa.¹⁶ Wymienia się następujące stopnie wspólnoty eucharystycznej:

- 1) Pełna wspólnota eucharystyczna między różnymi Kościołami, tzn. interkomunia i intercelebracja;
- 2) Interkomunia bez intercelebracji, czyli na podstawie konsensu różnych denominacji mają ich członkowie wzajemne prawo do komunikowania;
- 3) Komunia otwarta, czyli jedna denominacja dopuszcza członków innej do swojej komunii;
- 4) Wzajemna komunია otwarta, czyli dopuszczanie do Wieczerzy Pańskiej na zasadzie wzajemności, bez formalnych układów ze strony danych wyznań;
- 5) Komunia zamknięta, czyli dopuszczanie wyłącznie członków własnego Kościoła.¹⁷

W Lund stwierdzono także, że chrześcijanie podczas Eucharystii powinni uczestniczyć jako bracia, a Eucharystia sprawowana nawet w Kościołach podzielonych powinna być prawdziwym środkiem łaski.¹⁸

Nowy etap zainteresowań problematyką eucharystyczną nastąpił po II Ogólnym Zgromadzeniu Ekumenicznej Rady Kościołów w 1961 roku oraz po zakończeniu Soboru Watykańskiego II, kiedy to w pracach Ekumenicznej Rady Kościołów włączyły się Kościoły prawosławne oraz Kościół rzymskokatolicki.¹⁹ Przykładem owocnej współpracy były osiągnięcia IV Światowej Konferencji do spraw „Wiary i Ustroju” Kościoła, która odbyła się w Montrealu.²⁰ Mówiąc o Eucharystii, Konferencja ta wyraziła pewną zgodność, a mianowicie: „Ostatnia Wieczerza, dar dla samego Kościoła, jest sakramentem obecności Chrystusa ukrzyżowanego i uwielbionego, aż do Jego powrotu, oraz środkiem, dzięki któremu ofiara krzyża, którą oznajmiamy, działa w Kościele. W Ostatniej Wieczerzy członki Ciała Chrystusa utwierdzają się w swojej jedności ze swoją Głową i Zbawicielem, który ofiarował się na krzyżu: przez Niego, z Nim i w Nim, który jest naszym Arcykapłanem i Pośrednikiem, ofiarujemy Ojcu, przez Ducha Świętego naszą cześć, nasze dziękczynienie i nasze błaganie. Z sercem skruszonym składamy siebie jako ofiarę żywą i świętą, której wyrazem ma być całe nasze codzienne życie. Złączeni w ten sposób z Panem i Kościołem uwielbionym oraz w bratnim związku z całym Kościołem ziemskim odnawiamy przymierze zawarte we Krwi Chrystusa. W czasie tej Wieczerzy uczestniczymy jak gdyby z góry w uczcie weselnej Baranka w Królestwie Bożym”.²¹ Z tej wypowiedzi wynika, że Eucharystia jest też czynnością Kościoła, dlatego Konferencja nałożyła na Kościoły obowiązek modlitwy i pracy nad znalezieniem drogi do pełnej jedności przy Stole Pańskim.²² W Montrealu zajęto się też interkomunią.²³ Stwierdzono, że w przyszłości podczas Konferencji ekumenicznych nawet te Kościoły, które nie dopuszczają myśli o interkomunii, powinny organizować nabożeństwa komunijne, na które zapraszani byłiby wszyscy uczestnicy Konferencji.²⁴

W 1964 roku odbyło się w Aarhus posiedzenie Komisji „Wiara i Ustrój”, którego zadaniem była ocena Konferencji w Montrealu oraz opracowanie planu dalszych działań.²⁵ Na posiedzeniu tym upoważniono Sekretariat do podjęcia poważniejszego studium na temat Eucharystii.²⁶

Przy współpracy profesora I. von Allmena, w Neuchâtel mając przede wszystkim na uwadze ekumeniczny aspekt zagadnienia zredagowano kilka zasadniczych punktów, które po przedyskutowaniu przesłano utworzonej teologicznej Komisji. Komisja ta odbyła swe pierwsze posiedzenie w Crêt-Bérard w Szwajcarii.²⁷ Na podstawie otrzymanych sprawozdań Komisja doszła do wniosku, że dyskusje ekumeniczne powinny iść dalej, zwłaszcza co do trzech punktów:

- a) anamnezy i epiklezy;
- b) katolickości Eucharystii;
- c) Eucharystii i agapy.

Celem tych trzech punktów ma być wspólne sprawowanie Eucharystii, czyli interkomunia, na temat której dołączono osobny dodatek.²⁸ W dodatku tym wyliczono także kilka punktów, które skłaniają do interkomunii, a mianowicie:

- a) na skutek ekumenicznych kontaktów wielu chrześcijan coraz boleśniej przeżywa podział przy Stole Pańskim;
- b) odnowa liturgiczna i eucharystyczna, częściowo – zdaniem tej Komisji – na skutek Vaticanum II, zmusiła wiele Kościołów do przyznania Eucharystii centralnego miejsca w Kościele;
- c) podejmowanie przez poszczególne Kościoły śmiałych postanowień sprawiło, że interkomunia stała się możliwa przynajmniej pomiędzy pewnymi szukającymi zjednoczenia Kościołami;
- d) wreszcie nie są bez znaczenia w tej kwestii także różne naciski społeczne.²⁹

Na następnej Konferencji „Wiary i Ustroju” w Bristolu w 1967 roku postanowiono sformułować wstępne uzgodnienie międzywyznaniowe. Wykorzystano wszystkie elementy osiągniętych dotychczas uzgodnień oraz podjęto dodatkowe studia zasięgając przy tym opinii poszczególnych Kościołów.³⁰ Uczestnicy Konferencji w Bristolu dyskutując na temat Eucharystii podkreślili jej eschatologiczny aspekt, kwestię obecności połączoną z elementami chleba i wina oraz rolę epiklezy w Eucharystii. Na uwagę zasługują też wywody dotyczące katolickości Eucharystii.³¹ Uznano, że powszechny charakter Eucharystii przejawia się w każdym lokalnym Kościele podczas jej sprawowania. Dzielenie się tym samym Chlebem i tym samym Napojem w określonym miejscu objawia jedność komunikujących

z Chrystusem oraz wszystkich wierzących we wszystkich czasach i wszystkich miejscach. Komunikujący ujawnia swą jedność z Kościołem katolickim, który jest czymś więcej niż sumą Kościołów i uobecnia się w pełni w każdym Kościele lokalnym.³² Na Konferencji tej uwypuklono kosmologiczny wymiar Wieczery Pańskiej, czyli jej rolę i znaczenie dla wszystkich ludzi, żyjących w różnych systemach społecznych.³³

Zagadnienie Eucharystii podjęto również w Uppsali w 1968 roku, wskazując na jej znaczenie kultyczne. Stwierdzono, że „sakrament Ciała i Krwi Chrystusa przelanej dla odpuszczenia grzechów jest wspólną wieczerzą chrześcijańską”.³⁴

Dalsze prace nad podjętym tematem miały na celu uwzględnienie teologicznych osiągnięć wypracowanych w innych grupach ekumenicznych. Następnie opracowano tekst pt.: „Eucharystia w refleksji ekumenicznej”, który przedłożono na posiedzeniu Komisji „Wiara i Ustrój” w Lowanium w 1971 roku.³⁵ W tekście tym podkreślono eucharystyczną jedność wierzących z Bogiem oraz wierzących pomiędzy sobą. Ukazano też implikacje Eucharystii dla zmagania Kościoła o jedność.³⁶ Sprawą przewijającą się nieustannie podczas obrad było zagadnienie interkomunii. Nie udało się jednak uzgodnić stanowiska w tej tak bardzo ważnej dla chrześcijaństwa sprawie. W sprawozdaniu z posiedzenia zaznaczono jedynie, że osiągnięcie interkomunii jest możliwe.³⁷

W czasie przygotowań do obrad Komisji „Wiara i Ustrój” w Akrze w 1974 roku, w pracach na temat Eucharystii wykorzystano rezultaty dotychczasowych studiów.³⁸ Uwzględniono również nadesłane przez Kościoły członkowskie Światowej Rady Kościołów poprawki do przedłożonego w Lowanium tekstu pt. *Eucharystia w refleksji ekumenicznej*.³⁹ W ten sposób zredagowano pierwszą wersję dokumentu na temat Eucharystii, którą przedstawiono i przyjęto na Konferencji w Akrze.⁴⁰ W dokumencie tym zawarte zostały podstawowe elementy chrześcijańskiego pojmowania Eucharystii.⁴¹ Już sam układ konsensu spotkał się z wielką aprobatą przedstawicieli różnych Kościołów.⁴² Dokument ten już na samym początku podkreśla, że Eucharystia jest wielkim dziękczynieniem składanym Ojcu za całą historię zbawienia oraz że jest równocześnie wielką ofiarą chwały.⁴³ W dokumencie tym mocno zaakcentowany został aspekt memorialny Eucharystii.⁴⁴ Aspekt Eucharystii jako „pamiętki” czy „upamiętnienia” lub „wspominania” nawiązuje do przeszłej sprawczości życia i dzieła Jezusa Chrystusa, kryjąc w sobie zarazem odniesienie do Eucharystii jako zadatku i przedsmaku przyszłej chwały w królestwie eschatycznym.⁴⁵ Jest ona sakramentem Ciała i Krwi Chrystusa oraz skutecznym znakiem i „zapewnieniem” obecności Jego osoby.⁴⁶ Cennym

dorobkiem ekumenicznym jest ukazanie Eucharystii jako wezwania Ducha Świętego, czyli epiklezy.⁴⁷ Dokument stwierdza, iż Kościół wyprasza Ducha Świętego, który uświęca i odnawia, a zarazem sprawia, że Chrystus jest rzeczywiście obecny pod postaciami eucharystycznymi.⁴⁸ Potwierdza także tezę, że Eucharystia wraz z chrztem zajmuje centralne miejsce we wspólnotowym życiu Kościoła.⁴⁹ Stanowi wspólnotę wiernych w Ciele Chrystusa, którzy w Eucharystii otrzymują odpuszczenie grzechów i życie wieczne.⁵⁰ Dokument z Akry podaje wypracowane przez poprzednie Konferencje w Montrealu i Bristolu nazwy poszczególnych elementów składowych Eucharystii. Do nich należą między innymi: wyznanie grzechów i ich odpuszczenie, wyznanie wiary, pieśń dziękczynna i pochwalna, określenie roli wspólnoty wierzących, czytanie i zwiastowanie słowa, modlitwa powszechna, użycie chleba i wina, słowa ustanowienia, Modlitwa Pańska, łamanie chleba i jego rozdzielanie.⁵¹ Na uwagę zasługuje fakt, iż w formułowaniu dokumentu wykorzystano całą gamę pojęć nowotestamentowych.⁵² Podczas posiedzenia w Akrze Komisja postanowiła przesłać ten dokument wszystkim Kościołom w celu ustosunkowania się do niego. Postanowienie zostało potwierdzone przez Komisję Centralną, a w rok później przez Zgromadzenie Ogólne Światowej Rady Kościołów w Nairobi. Ponadto Zgromadzenie Ogólne Światowej Rady Kościołów zwróciło się z prośbą do przedstawicieli poszczególnych Kościołów, aby sformułowały na piśmie swoją ocenę.⁵³ Opinie na temat tego dokumentu nadesłało ponad sto Kościołów członkowskich.⁵⁴ Wiele z tych uwag włączono w przygotowywaną kolejną wersję tekstu.⁵⁵ Wpierw jednak poddano je wnikliwej analizie na spotkaniu w Crêt-Bérard w 1977 roku.⁵⁶ Z kolei Komisja „Wiara i Ustrój” prowadziła bezpośrednią korespondencję z tymi Kościołami, które wypowiedziały się w sposób bardzo dokładny i uprofilowany, w celu z jednej strony usunięcia nieporozumień, z drugiej zaś strony celem uzyskania większej jasności co do kierunku, w jakim należy przeprowadzić rewizję owego tekstu. W roku 1977 Komisja Centralna Światowej Rady Kościołów wydała komunikat na temat przeprowadzanych prac.⁵⁷ Intensywne prace na ten temat były także prowadzone podczas posiedzenia Komisji „Wiara i Ustrój” w Bangalor w 1978 roku.⁵⁸ Prace redakcyjne zarówno Dokumentu z Akry, jak i nowej wersji tekstu prowadziła kiluosobowa grupa redakcyjna pod przewodnictwem brata Maxa Thuriana z Taizé.⁵⁹ Uwzględniono nadesłane przez Kościoły poprawki i w oparciu o nie opracowano nową wersję tekstu, która charakteryzowała się dużą syntetycznością.⁶⁰ Ten nowy tekst został poddany jeszcze raz wnikliwej rewizji podczas posiedzenia Komisji „Wiara i Ustrój” w Limie w styczniu 1982 roku.⁶¹ Podczas tego posiedzenia Komisja jednogłośnie zdecydowała, że tekst ten jest dosta-

tecznie dojrzały i należy przesłać go wszystkim Kościołom, w celu zajęcia przez nie „oficjalnego stanowiska”.⁶² W ten sposób wydając tzw. „Dokument z Limy” zwieńczono ponad pięćdziesiąt lat intensywnej pracy Komisji „Wiara i Ustrój” nad zagadnieniem Eucharystii.⁶³

PRZYPISY

¹ *Chrzest, Eucharystia, postępowanie duchowne. Dokument z Limy 1982. Tekst i komentarz*, red. W. Hryniewicz, S.J. Koza, Lublin 1989, s. 18.

² Por. S.C. Napiórkowski, *Eucharystia w dialogu doktrynalnym. Dokument z Akry. Wprowadzenie*, „Zeszyty Naukowe KUL” (ZN KUL) 20(1977), nr 3-4, s. 142; por. M. Thurian, *Jak powstał i czym jest Dokument z Limy*, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” (SIDE) 1984, nr 3, s. 12.

³ Por. A. Skowronek, *Ekumenia u kresu podziałów*, „Życie i Myśl” (ŻM) 31(1981), nr 1, s. 62.

⁴ Por. S.C. Napiórkowski, *Eucharystia w dialogu doktrynalnym*, art. cyt., s. 142.

⁵ A. Skowronek, *Światła ekumenii*, Warszawa 1984, s. 96.

⁶ Por. W. Hanc, *Interkomunia – możliwości i perspektywy*, w: *Ku chrześcijaństwu jutra*, Lublin 1996, s. 615-619.

⁷ R. Brown, *Rewolucja ekumeniczna*, Warszawa 1970, s. 363.

⁸ Por. K. Karski, *Dążenia ekumeniczne we współczesnym świecie*, Warszawa 1986, s. 40.

⁹ Por. S.C. Napiórkowski, *Historia ruchu ekumenicznego*, Lublin 1972, s. 87-88.

¹⁰ Por. W. Hanc, *Teologiczne podstawy ekumenizmu w świetle współczesnej teologii katolickiej*, w: *Studia Ekumeniczne*, t. 4, Warszawa 1987, s. 12.

¹¹ W. Hryniewicz, *Ku jedności w wierze. Sens recepcji „Dokumentu z Limy”*, w: *Chrzest, Eucharystia, postępowanie duchowne*, dz. cyt., s. 172.

¹² W. Hanc, *Teologiczne podstawy ekumenizmu...*, dz. cyt., s. 16.

¹³ S.C. Napiórkowski, *Historia ruchu ekumenicznego*, dz. cyt., s. 115.

¹⁴ R. Brown, *Rewolucja ekumeniczna*, dz. cyt., s. 364.

¹⁵ W. Hanc, *Eucharystia sakramentem chrześcijańskiej jedności*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 21(1974), z. 6, s. 73.

¹⁶ W. Hanc, *Interkomunia – możliwości i perspektywy*, art. cyt., s. 105.

¹⁷ A. Skowronek, *Światła ekumenii*, dz. cyt., s. 96-97.

¹⁸ R. Brown, *Rewolucja ekumeniczna*, dz. cyt., s. 364.

¹⁹ W. Hryniewicz, *Ku jedności w wierze*, art. cyt., s. 173-174.

²⁰ K. Karski, *Dążenia ekumeniczne we współczesnym świecie*, dz. cyt., s. 179.

²¹ W. Hanc, *Teologiczne podstawy ekumenizmu...*, dz. cyt., s. 177-178.

²² Por. *Dokumenty dotyczące jedności Kościoła. IV Światowa Konferencja do spraw Wiary i Ustroju Kościoła*, SIDE 1988, nr 4, s. 85-86.

²³ K. Karski, *Dążenia ekumeniczne we współczesnym świecie*, dz. cyt., s. 183.

²⁴ H. Krüger, *Katechizm ekumeniczny. Krótkie wprowadzenie w istotę, rozwój i działanie ruchu ekumenicznego*, przekł. i oprac. K. Karski, Warszawa 1987, s. 29-30.

²⁵ Por. K. Karski, *Dążenia ekumeniczne we współczesnym świecie*, dz. cyt., s. 183.

²⁶ Por. S.C. Napiórkowski, *Eucharystia w dialogu doktrynalnym*, art. cyt., s. 142.

²⁷ Por. W. Hanc, *Eucharystia – sakramentem chrześcijańskiej jedności*, art. cyt., s. 71.

²⁸ Tenże, *Teologiczne podstawy ekumenizmu...*, dz. cyt., s. 178.

- ²⁹ Tenże, *Interkomunia – możliwości i perspektywy*, art. cyt., s. 619.
- ³⁰ W. Łydka, *Refleksje na temat „Dokumentu z Limy”*, w: *Chrzest, Eucharystia i posługiwanie duchowne*, dz. cyt., s. 67.
- ³¹ Por. A. Skowronek, *Ekumenia u kresu podziałów*, art. cyt., s. 62-63.
- ³² W. Hanc, *Eucharystia – sakramentem chrześcijańskiej jedności*, art. cyt., s. 71-72.
- ³³ Por. A. Skowronek, *Światła ekumenii*, dz. cyt., s. 335.
- ³⁴ W. Hanc, *Teologiczne podstawy ekumenizmu...*, dz. cyt., s. 179.
- ³⁵ Por. S.C. Napiórkowski, *Eucharystia w dialogu doktrynalnym*, art. cyt., s. 142-143.
- ³⁶ A. Skowronek, *Ekumenia u kresu podziałów*, art. cyt., s. 63.
- ³⁷ K. Karski, *Dążenia ekumeniczne we współczesnym świecie*, dz. cyt., s. 200; por. T. Schneider, *Znaki bliskości Boga. Zarys sakramentologii*, Wrocław 1990, s. 188-189.
- ³⁸ W. Hryniewicz, *Ku jedności w wierze*, art. cyt., s. 174.
- ³⁹ S.C. Napiórkowski, *Eucharystia w dialogu doktrynalnym*, art. cyt., s. 143.
- ⁴⁰ Por. W. Łydka, *Refleksje na temat „Dokumentu z Limy”*, art. cyt., s. 67-68.
- ⁴¹ J. Anchimiuk, *Chrzest, Eucharystia, Kapłaństwo w dialogu ekumenicznym*, ŻM 31(1981), nr 1, s. 78.
- ⁴² Por. A. Skowronek, *Światła ekumenii*, dz. cyt., s. 340.
- ⁴³ Por. *Eucharystia w dialogu doktrynalnym. Dokument z Akry*, ZN KUL 20(1977), nr 3-4, s. 144-145.
- ⁴⁴ J. Anchimiuk, *Chrzest, Eucharystia, Kapłaństwo w dialogu ekumenicznym*, art. cyt., s. 78.
- ⁴⁵ A. Skowronek, *Ekumenia u kresu podziałów*, art. cyt., s. 66.
- ⁴⁶ S.C. Napiórkowski, *Eucharystia w dialogu ekumenicznym*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 1264.
- ⁴⁷ A. Skowronek, *Światła ekumenii*, dz. cyt., 341.
- ⁴⁸ Por. *Eucharystia w dialogu doktrynalnym. Dokument z Akry*, poz. cyt., s. 145-146.
- ⁴⁹ Por. W. Hanc, *Interkomunia – możliwości i perspektywy*, art. cyt., s. 620.
- ⁵⁰ Por. *Eucharystia w dialogu doktrynalnym. Dokument z Akry*, poz. cyt., s. 146.
- ⁵¹ Por. A. Bajorski, *Liturgia eucharystyczna Święto Życia z Limy ze szczególnym uwzględnieniem epiklezy*, „Roczniki Teologiczne” 42(1995), z. 7, s. 160-161.
- ⁵² J. Anchimiuk, *Chrzest, Eucharystia, Kapłaństwo w dialogu ekumenicznym*, art. cyt., s. 78.
- ⁵³ L. Vischer, *Recepcja uzgodnień w ruchu ekumenicznym w: Recepcja – nowe zadanie ekumenizmu*, red. W. Hryniewicz, L. Górka, Lublin 1985, s. 40.
- ⁵⁴ W. Łydka, *Refleksje na temat „Dokumentu z Limy”*, art. cyt., s. 68.
- ⁵⁵ K. Karski, *Dążenia ekumeniczne we współczesnym świecie*, dz. cyt., s. 319.
- ⁵⁶ *Chrzest, Eucharystia, posługiwanie duchowne*, dz. cyt., s. 18.
- ⁵⁷ L. Vischer, *Recepcja uzgodnień w ruchu ekumenicznym*, art. cyt., s. 41.
- ⁵⁸ J. Anchimiuk, *Światowa rada Kościołów między Nairobi a Vancouver*, art. cyt., s. 10.
- ⁵⁹ W. Łydka, *Refleksje na temat „Dokumentu z Limy”*, art. cyt., s. 68.
- ⁶⁰ H. Paprocki, *Posiedzenie plenarne Komisji „Wiara i Ustrój” Światowej Rady Kościołów, Lima 1982, SIDE 1983, nr 1, s. 20.*
- ⁶¹ W. Hryniewicz, *Ku jedności w wierze*, art. cyt., s. 174.
- ⁶² K. Karski, *Dążenia ekumeniczne we współczesnym świecie*, dz. cyt., s. 319.
- ⁶³ Por. A. Skowronek, *Z ekumenią w XXI wiek*, „Życie Duchowe”, 1997, nr 4, s. 19.